



1925 чылдың июлунда
31-де үнүн ачкан

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН



№132
(19322)

2019 чылдың
ноябрь 21
четверг

Хүннүн үнери — 08:16

Ажары — 16:14

Хүн дурту — 07:58

солуннун сайтызы// shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

12+

Экер эрлер байырлалы



СЫДЫМЫМНЫ ДЕРГИЛЕПКЕШ...

Шаг-шаандан тура, тыва эр кижиниң ым-чолу эзертээштиң мунуп чор эки аъды-биле тудуш. Бурунның чечен-мерген, маадырлыг кадарында-даа, эрес, маадыр тыва иң омур-хевири чуруп көргүскен кадарда-даа — оларның тудуш, ый харылзаазын кайгамчыктыг дыл-биле чечен-мерген сөстүн ганнары сиилбип бижээнин билир гай бис. Шынап-ла, аът — тыва эр иң шынчы өңнүү, ажил-ижинге өңгижи, ал-бодунга чоргаарал. Югуну бадыткап турар республика гелиг солун мөөрей — «Сыдым ырлалы» Кызыл кожунуң Кур-Чер узунуң Культура төвүнге болуп кен.

Со көрүштүг, мөөрейлиг байырлалды баштай Тес-Хем кожунга 2015 чыл-эрттирп эгелээн. «Экини эдерер» дээр гай. Байырлалдың онзагай чаражын деп, дараазында чылдарда ону Кызыл кожунуң Шамбалыг сумузунуң культура кадарчылары Саид Чүлүдүктүн бол-

гаш ус-шевер башкы Тамара Доржуевна Ондарның эгелээшкини-биле кожуун хемчээлдиг кылдыр эрттирп эгелээн. Чыл боорга-ла, байырлал улам аян-шинчи кирип, киржикчилерниң саны көвүдөп, негелделери үениң аайы-биле нарыдап, өскерлип турары өөрүнчүг. Бир дугаар кожуун мөөрейинге кымчының аңгы-аңгы хевирлеринге болгаш чиримни өрүүрүңгө, 2 дугаар мөөрейге сыдымны кылырынга, дараазында чылын чүгөнчулар баглаарына тергилерин илереткен.

Бо чылын Кызыл кожунуң чагыргазының болгаш кожунуң культура килдизиниң эгелээшкини-биле бо байырлалды республика деңгелинде көдүрүп, ону тыва эр кижиниң мөзү-бүдүжүн, сүлдөсүзүн бедидер сорулга-биле, Адалар хүнүңгө тураскаадып эрттирген.

Ноябрь 15-те, эртенгиниң 9 шактан эгелеп-ле, «Сыдым байырлалына» дүүштүр каас-шиник дериттинген Культура төвүңгө аалчылар, киржикчилер болгаш көрүкчүлөр чыгып эгелээн. Киржир күзөлдиг командалар болгаш дел-

гелгеге боттарының кылыгларын салып көргүзөр дээн ус-шеверлер тус-тузунда бүрүткелди эрткилээн. Ниитизи-биле мөөрейге 11 команда киржир күзелин илереткен. Олар Тес-Хемниң Ак-Эрик, Оо-Шынаа, Тандының Арыг-Бажы, Кара-Булуң сумуларын, Сүт-Хөл кожундан база Кызыл кожунуң Шамбалыг, Кур-Чер, Уст-Элегест, Кара-Хаак, Суклак, Терлиг-Хая, Баян-Кол, Ээрбек сумулардан келген төлээлер-дир.

Кожунуң культура килдизиниң ажилдакчыларын тургустунган «Аян тудуал» ыры ансамблиниң күүселдези-биле Кызыл кожунуң «Курай ыры» чаңгыланып, мөөрейниң киржикчилерин дөрже чалап, ак кадарларны тудускан соонда, Тыва Республиканың Ыдык ыры чонунуң, ылаңгыя киржикчилерниң хей-аъдын көдүргөн. Бирги байырлыг сөстү Дээди Хуралдың депутаты Елена Чертак-ооловна Ховалыга база ТР-ниң Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Доржуевич Монгушка берген.

(Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүн медээлери

ХООЙЛУ УРУГЛАРНЫҢ ТАЛАЗЫНДА

Ноябрь 20-де Бүгү-россияның уругларга хоойлу-дүрүм талазы-биле дуза кадарының хүнүн демдегеп эрттирген. ТР-ниң Юстиция яамызы, РФ-тиң Юстиция яамызының Тывада эргелели өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның эрге-ажыктарын камгалаары-биле "изиг" телефон шугумун организастан. Ол ышкаш, республиканың өөредилге черлеринге хоойлу-дүрүм талазы-биле тайылбыр кичээлдер база ада-иелер болгаш өскүс уругларның хоойлу өзугаар төлээлери-биле ужура-жылгалар эрткен.

БАЖЫҢ СООК БОЛЗА...

Хей аал чурттаар бажыңнарда чылыг чогуур деңгелде келбейн турар, азы шуут казыыр градуста турар дугайында Кызылдың чурттакчыларын октябрь төнчүзүңгө чедир 638 дыңнадыг келген. Хоорай чагыргазында тускай комиссия хыналданы доктаамал чорудуп, эргелеп-башкарар компанияларга четпестерни чайладыр дугайында негелдени тургузуп турар. Ук организация-биле харылза-жыры болдунмайн барган таварылгада, Кызыл хоорай чагыргазының диспетчер албанынга чагыгны кирип болур (тел. 2-31-42). Эргелеп-башкарар компанияның талазындан чогуур хемчеглер чоруттунмайн турар болза, Тываның Чуртталга оран-сава инспекциясының база Тудуг хайгааралының талазы-биле күрүне албанынга хомудалды кирип болур (тел. 5-68-00).

ДЕКАБРЬ ЭГЕЗИНДЕ ДУЖААР

Декабрь 5-те найысылалга ээлчеглиг чуртталга бажыңын ажылгалче кирири көрдүнгөн. 25 квартиралыг бажыңче эргижирэн оран-савадан чурттакчыларны көжүрер. Тудугда шеверлел ажилдары эгелей берген. Чаа бажыңда ийи болгаш үш өрээлдиг квартиралар бар. Оларның чуртталга шөлдери делгем, бедик дээвирилдерлиг, ишкыр балконнарлыг, аңгылаттыңан арыгланыр, чунар өрээлдерлиг. Эң улуг квартираның шөлү 80 кв.метр бооп турар.

ДЕНБЕРЕЛ 3 ДУГААРЫНДА ЫРЛААР

"Уруглар Евровидениези" делегей чергелиг чалыы ыраажылар мөөрейинге Россияның төлээлериниң сценаже үнер дес-дараалыг дугаары билдине берген. Мөөрейни Австралияның төлээзи аядар, Денберел Ооржак биле Татьяна Меженцева сценаже 3 дугаарында үнер. Мөөрей Польшаның Гливиц хоорайга ноябрь 24-те Москва шагы-биле 18:00 шакта эгелээр. Бичии ыраажылар мөөрейни НТВ телеканалга дорт эфирге көрүп болур. Ооң тиилекчилерин көрүкчүлөрнү бадыла-ашкыны илередир.

Социал четкилерде



ЧҮДҮЛГЕНИ ПОЛИТИКТИГ ОЮННАРГА АЖЫГЛАВААН БОЛЗА

Интернетте социал четкилерде тыва чүдүкчү чон биле казак-чагырганың аразына ээлчеглиг чөрүлдээ үндүрүксез сорулгалыг видеосюжет үнгөн. Ында Цеченлинг хүрээзи чүдүкчү чонунң сагыш-сеткил арыглаар, чүдүп-тейлээр чери эвес апарганының дугайында Тываның Камбы-Ламазы херек кырында шынга дүүшпес барымдааларга даянып тура, чугаалаан.



Камбы-Ламаның интервью-зунда көдүрүп турар айтырыгларының бирээзи: хүрээниң оран-савазының салым-чолун шиитпирлеп тура, сарыг шажынның уштап-баштаар чериниң чөпшээрели чокка кылган дээн. А херек кырында дөрт чыл бурунгаар Цеченлинг хүрээзиниң оран-савазының аварийлиг байдалда турарын барымдаалааш, Камбы-Лама эргелели Чазактан септелге чорудары-биле акша-хөрөңги айтырыгын шиитпирлеп бээр дилегни киригген турган. Шажын-чүдүлгө черлерин септээринче көрдүнгөн акша бюджетте айыттынмааны-биле Чазактын талазындан хүрээге дуза кадар сорулгалыг ол оран-саваны шажын-чүдүлгөлиг угланышкынын арттырбышаан, камгалалдыг оран-савалар даңзызынче шилчидерин сүмелзэн турган. Ынчангаш, Арбитраж судунун шиитпириниң 2015 чылда хүрээ күрүнениң оран-савазы деп эрге байдалдыг болган. Ол үедө септелге кылыр херек акша-хөрөңгини алааш, хүрээ бодунуң ажил-чорудулгазын мынчага чедир уламчылап турар. А ол алган дузазының дугайында Тываның Камбы-Ламазы чүгө-пейик, интервьюзунда чугаалавайн турары элдеп. Бир эвес чонче үнүп, кыйгырыгыг чугаа кылыксаан болза, бүгү чүүлдүң шынын бирден бирээ чок чугаалаан болза, чон аразына артык шуугаашкын үнмөс турган ийик.

Тываның Камбы-Ламазының база бир көдүргөн айтырыгы — хуурактарның каяа өөренириниң дугайында. Бо айтырыг талазы-биле Лопсан Түптен башкы дорт киржилгелиг турган болгаш, мындыг харыыны берген: «Амы-хууда меңээ хөй удаа Тывадан ада-иелер оолдарын эдерип алгаш, хуурактадып өөредир кылдыр дилеглиг кээп турар. Оолдарның болгаш оларның ада-иелериниң изиг күзели мында күштүг болганда, кайы чуртка, кандыг хевирниң өөредилгезин эртери, оларның эргези. РФ-тиң-даа, Тываның-даа Конституциясында, шажын-даа талазындан алырга, кандыг-даа кижилер өөредилге чедип алыр дээнде, бодунуң күзелиниң аайы-биле шилчилгени кылыр эргелиг деп айткан.

Тывадан үш хуурак ам Индияда 3 чыл өөренип турлар. Олар кижилер бөрүзү бодунуң со-нуургалының аайы-биле тус-

тузунда чедишкыннерлиг болуп турарын ында башкылары тускай дептерде демдегледип турар. 3 оолдун бирээзи чуртталгазы-биле шылгарап турарын айтып каанын ол дептерни ажып ора, бодум көрдүм. 300 хуурак аразындан Тывадан барган 3 оолдун чедишкыннериниң дугайында дыңнааш, өөрүп чор мен. Оларны үш чыл бурунгаар бодум үдөп чедирип, виза дугайында айтырыгларны шиитпирлеп турдум. Олар келир үедө Тывага сарыг шажынның сайзыралына улуг дузазын чедирер боор деп идегээр мен. Эңне кол чүүл — Будда бурганның өөредилин чонга шын чедирери. Ынчангаш чон аразына шажын арнын тудуп, шажын биле политиканы холбап, чөрүлдээ кылыры кончуг шын эвес деп бодаар мен».

Камбы-Ламаның дөрт чыл эрткен соонда, хенертен бо айтырыгларны база катап чугаалап үнүп келгениниң база бир чылдагы аны — Тываның Камбы-Ламазының удавас ноябрь 29-та эртер соңгулдалары эвес ирги бе? Бо айтырыг талазы-биле ТР-ниң Националдар херектериниң талазы-биле агентилелдин директору Галина Кочергина бодунуң бодалын мынчаар илереткен: «2015-2016 чылдарда болуп турган чүүлдер, ылаңгыя хуурактарның эртем чедип алырына болгаш хүрээниң оран-савазына хамаарышкан айтырыгларга политиктиг утка кириксез сорулгалы — Тываның Камбы-Ламазының удавас болуп соңгулдалары чылдагаан болуп турар эвес ирги бе, деп санап турар мен. Лопсан Чамзы башкы билдингир партияның политиказын дем-кээп телеканалга интервьюну бергени таварылга эвес деп бодаар мен».

Интернетте үнгөн видеосюжетке хамаарыштыр хөй-ниити таарзынмай турар. «Кандыг-даа чүдүлгө улус аразында чөрүлдээ үндүрери дээш эвес, а чоннар аразына эп-найыралды быжыктырар ужурлуг» — деп, билдингир политик, хөй-ниитичи, Тываның Адалар чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Монгуш демдеглээн.

Тывада 85 аңгы язы-сөөк чоннар эп-чөптүг, найыралдыг тайбыч чурттап турар. 57 чүдүлгө организациялар — православ шажын, сарыг шажын болгаш хамнар боттарының ажил-херезин чорудуп турар. Сөөлгү шинчилелдер түңнелдери-биле алырга, Тываның чурттакчыларының 84 хуузу кандыг-даа язы-сөөк, чүдүлгө ылгавайн, боттарын хүндүлөп чурттап турары илерээн.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Еп+» бүдүрүлгенин чингине директору Владимир Кириухиниң адынга 2020 чылда хөмүр-даш өрттээ өстүрбес дугайында дилег кириген. Республиканың удуртукчузу Тываның чурттакчы чонунуң садып алыкчы арга-шинээ куду дээрзин айтып, хөмүр-даш тывыжының адырына күрүнө политиказын күштелдирериниң база хөй-ниитиде турумчаан социал байдалды быжыглаарының эргежок чугулазын демдеглээн.

«Тываның даг-руда компаниязы» КХН (ООО «ТГРК») хөмүр-даштын өрттээ эвес, а ооң садар хөмчээлдерин улгаттырып, күштүг, иштики рынокка чижилге тургузар хандырыкчы деп туружун быжыглаар болза, ойнап алыр деп бүзүрелди Шолбан Кара-оол илереткен.

Бөгүн регионнуң бир чылда хөмүр-даш хереглели 400 муң тонна бооп турар, ооң иштинде 220 муң тонна — чылыг берип турар одалга-энергетика комплекзиниң болгаш чурттап-коммунал ажил-агый объектилериниң, 100 муң тонна — янзы-бүрү деңнелдин бюджет организацияларының, чурттакчы чонунуң хереглели — 140 муң тонна.

2014 чылга чедир республика иштинде хөмүр-даш хереглечилериниң кара чаңгыс хандырыкчызы «Тываның даг-руда компаниязы» КХН деп бүдүрүлгө турган. 2014 чылдан эгелеп хереглечилериниң чамдык кези «Тываның энергетиктиг үлетпүр корпорациязы» КХН деп чаа бүдүрүлгениң бир чылда 100 муң тонна чедир саттынып турар хөмүр-дашынче шилчи берген. Оон аңгыда, республика девискээринде Хакас Республиканың хөмүр-даш уургайларының марка болгаш сорт аайы-биле бир тоннада өрттээ 1200-тен 2500 рубльге чедир көрдүнгөн хөмүр-дашты садып турар.

Ол кадында, «ТГРК» КХН-ниң хөмүр-дашының өрттээ бөгүн бир тоннада 2754 рубль бооп турар. Уургайдан Кызылга чедип сөөртүргө ооң өрттээ 3200 рубль ажа бээр, а ырак болгаш чедери берге кожуннарда бир тонна хөмүр-даштын өрттээ 5500 рубль чедип турар.

Ол аразында, «ТГРК» КХН-ниң садып-саарып турар продукциязының хөмчээлдери сөөлгү 5 чыл дургузунда көскүзү-биле кудулаан бооп турар.

2014 чылда — 427 муң тонна, 2018 чылда — 399 муң тонна, 2019 чылдың баш бурунгаар медээзи — 310 тонна.

ТР-ниң Чазак республиканың чурттакчы чонунуң амыдыралының деңнелин бедидеринче угланган социал уjur-уткалыг телевилелдерни боттандырап талазы-биле улуг ажилды чорудуп турар.

Регионнуң тодуг-догаа амыдыралының үндезини болуп экономиктиг өзүлдени дүргедери-биле, РФ-тиң Чазак Тыва Республиканың 2025 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдээниң Тускайлаң күрүнө программазын хүлээп алган.

«Хөмүр-даш тывыжының үлетпүрүнө күрүнө политиказын күштелдирип, хөй-ниитиниң турум социал байдалын быжыктырары-биле, Тыва Республиканың

ХӨМҮР-ДАШ ӨРТТЭЭ ДОКТААДЫР ДЭЭШ



Чазак Силерни регионнуң хөгжүлдээниге хамаарыштыр чорудуп турар хөмчеглериниң кыдыына артып кагбайн, 2020 чылда хөмүр-даш өрттээ өстүрер дугайында шиитпирни күш чок болдураарын дилеп тур. «Тываның даг-руда компаниязы» КХН кадыг оттулар чүүлдүн иштики саарылга рыногунда күштүг болгаш чижилге тургузар хандырыкчызы бооп, сайгарылга хөмчээлин өстүрер дээрзинге бүзүрээр мен» — деп, Тываның Баштыңының кыйгырында бижээн.

Шолбан Кара-оолдун демдеглээни-биле, «Тываның даг-руда компаниязына» республиканың чер иштинде казымал байлактарын ажыглаар эргени чөпшээрер берген болгаш социал улуг уjur-уткалыг бүдүрүлгениң ажил-чорудулгазын билдире удуртуп,

бүдүрүлгө айтырыглап ирлеп, салдыгган соны чедип ап турар. Ында, Тыва Республика болгаш «Тываның даг-руда компаниязының» аразы шээрелге эзугаар, чаңгыс угда Тываның экономиктиг хөгжүлд холбашкан хүлээлгел седири негеттинип тур. Чоокта чаа Тыва лыдылга болгаш эн сайыды Роман Кажин. Хөм хөмүр-даш уур ээзи-биле «Социал хөмчеглериниң» телевилелинге немец муң тонна хөмүр-даштын гайында чугаалажыш ишкениг болган деп турганын сагындырып. Ол дузаламчыны 467 үлээр, ооң-биле кады биле республикага хал алган хөй урулуг өг-бүл саны 2000 чеде бээр.

«ВостокСибуголь» ле чоруттунган чугаал кының түңнелинде, кел хөмүр-даш өрттээ өстүр аргазын өөренип көөр дугуржулга чедип алды деп, сайыт дамчыткан.

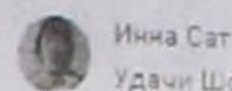
90

РЕДАКЦИЯДАН:

Солуннуң бөгүнгү үндүрүлгезин парлалгаже кеп турда, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол М.С. Сургакчылаашкынның бир кол айтырыгы — хөмүр-даш деп социал четкилер таварыштыр дамчыткан. Республиканың Баштыңы «Тываның даг-руда компаниязы» КХН-ниң кугукузу болуп сайгарлыкчы Олег Дерипаска-биле уjur-сорулгалыг. Тываның хөмүр-дашын каскаш, республикада 1700 рубльге, а ооң иштинге 3000 муң рубльге турары хоойлуга дүүшпес болгаш суд истелге-хыналда онаажып болуп чүүл бооп турар.

Ындыг турбуже, ТР-ниң Чазак Даргазы Олег Дерипассияның эзулуг патриоду, кончуг ажилгыр, хүндүт сайгарлыкчы деп билер болгаш хөмүр-даш уургайыны тулгазына «бизнестиң, оруптадан аңгыда, социал харгазы база бар» деп чүүлду чедирер дугайында чугаа кыдынаткан.

ТР-ниң Чазак Даргазының социал четкилерде дыңдап хамаарыштыр дыка хөй номчукчулар үзел-бодалы-биле сомынчаар бижээн:



Инна Сат

Удачи Шолбан Валерьевич! У Вас, все получится.

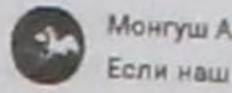
5 минут назад



Марина Даргы-Оол

Удачи Вам, Шолбан Валерьевич! Знаю Вас можно утверждать, что Вы обязательно добьетесь поставленной цели.

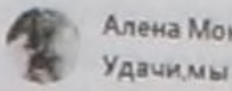
54 минуты назад



Монгуш Антон

Если наш уголь продаёт нам 3000р, а за пределы республики 1700р, получается это геноцид против тувинского народа!!! Шолбан Валерьевич! Не дайте уничтожить свой народ! Желаю удачи!

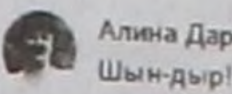
два часа назад



Алена Монгуш

Удачи, мы надеемся на вас Шолбан Валерьевич, простому народу не так легко.

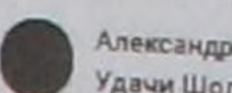
три часа назад



Алина Дарга

Шын-дыр!

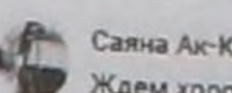
четыре часа назад



Александр Кенден

Удачи Шолбан Валерьевич! Оршаа ом мани пад мээ хум курай курар оршаа.

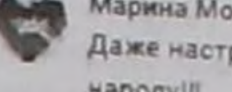
четыре часа назад



Саяна Ак-Кок

Ждем хороших результатов!

сегодня в 6:57



Марина Монгуш

Даже настроение поднялось! Я очень, что вы идёте навстречу своему народу!!!

(Төнчүзү. Эгези
1-ги арында).

СЫДЫМЫМНЫ ДЕРГИЛЕПКЕШ...

Команда аайы-биле чаңгыс кылдыр тыва национал кедипкен ус-шевер боттарының ажилчын ээлепкен соонда, мөөрейниң негелделерин таштырган. Бо удаада олар шил-белеткеп алган хөмү-биле кулаш сыдымның бир ужун дээш, дээкти салыр база бир кымчыны кылыр даалганы алган. Бо бүгүнү кылырынга 1 шак минута берген. Мөөрейниң негелдезинде база бир соңу чүүл — киржикчилерниң харылзаалыг болуру. Көжээлзэрге, адазы болгаш даайы биле чээни, алыш-кылар, кырган-адашкылар дээн керел кижилерниң киржири чуртта. Салдынган негелделерге уштур оолдарын эдиртипкен аалар, чээннерин эдирткен аайлар, ийи билээн сывырнып алышкыларны көөрге безин уштут.

Мөөрейжилерниң кыска үе штинде кылган ажилының түнелин, ону сайгарып билбес кижилер болза, үнелээри берге. Оларның ажилдарын шын ши-ири-биле арга-дуржулгалыг ус-шевер кижилерни томуйлаан. Шииткекчилер бөлүүнүн даргазы Аян Өргеевич Монгуш болган. Ол Тываның хөгжүм херекселдери кылыр ус-шеверлер иитилелиниң даргазы. Сат Орманович — Тыва Үндезин культура төвүнүн ус-шеверлер бөлүмүнүн ажилдаар килдизинин эр-терекчизи. Ондар Тамара Доржуевна — Шамбалыг школазының ус-ажыл башкызы, «Сыдым байырлалы» деп төлөвилелдин бир дугаар кол эрттирикчизи, илдингир ус-шеверлерниң билимдизи. Чүлдүк Саид Михайлович — ус-шевер, Шамбалыгның культура төвүнүн директору. «Сыдым байырлалының» эгелекчизи.

Мөөрей кидин түлүк эгелээн. Боттарының белеткеп алгаш элген дериг-херекселдеринин узазы-биле командалар кылынып шымып кирипкен. Оларның иштенип олурарын ыдындан хайгаарап көөрге, өтпийн, демниин кижилер кайгап алмас. Улуг кижилер-биле ир деңге, ада-өгбелеривистен жукталып үнгөш, бо хуннерге едир утпайн, кадагалап артырып алганывыс аът-дериг херекселдин кылыр иживисти өгүн кылып чоруур салгалда-ывыс бары өөрүнчүг. Оларга үлүдүк Сат-оол, Шава Ай-Хаан, Ренчин Сыдым, Хуна Кудерек, уна Эртине хамааржыр. Бо аа-ла 10 хар ажа дүжүп чоруур олар келир үеде ёзулуг-ла ус-шеверлер болуп, тыва чоннун бо араш мергежилин уламчылаар кижилер болуру чугаажок. Киржикчилер тос кулаш сыдымын ылып олар аразында Саид үлүдүк оларның ажилын кей-ий көрбүшаан, аът-хөл болгаш оң дериг-херекселдеринин угайында солун, өөредиглиг ийиригларны сала каап, чамыктарына арга-сүмени бере аап турган. Кур-Чер суурнун от-тывынгыр артистери бол-аш «Аян тудал» бөлүү чонну ей-аът кирип, байырлалды ыры, сам-биле улам каастаан-ар. Мөөрейниң көрдүнгөн үези өнөр чоокшулаан. Кылыр ижин ооскан командалар удаа-дараа ииткекчилерге ажилын дужаап

эгелээн. Ол үеде база-ла бир көрүксенчиг мөөрей эгелээр дей берген. Кур-Чер суурнун чагырга чери болгаш сумунун чылгычылары Культура төвүндөн ырак эвес черде туттунган херим кажаага чылгыны кири сүрүпкен. Ат-сывын бижиткен экер-эрес эрлерниң мал шалбааарына мөөрейлежирин көөр дээш чон база-ла ынаар шуужупкан.

«Сыдым байырлалына» чыылган чоннун хөй нуруузу эр улус болган. Ада кижиниң байырлалына тураскааткан хемчег болгаш ындыг ийикпе, ол хун эр улустун ындазында омакшылды аттыг көзүлгөн. Байырлалга келген Кызыл кожуунун удуртукчу даргаларындан эгелээш, кожуун, сумуларның төлээлери, доозазы национал хевин кедип-кеш басыптарга, ёзулуг тыва эр кижиниң овор-хевири көстүп, байырлал ала-чайгаар күчү-күштүг, чоргааранчыг кылдыр сагындырды.

Байырлалдың база бир онза-гай талазы — ус-шеверлер делгелгези. Оларның аразында база мөөрей чарлаттыган турган. Баш бурунгаар белеткеп салган столдарга шеверлер боттарының ажилдарын делгепкен. Ында кандыг кылыгларны чок дээрли: аъттың бүрүн дериг-херексели, хөмдөн сүй белектер, чонар-даштан дүрзүлөр, кидистен өйүп кылган кылыглар, сырып даараан национал хеп дээш. Маңаа Шамбалыг ортумак школазында Тамара Доржуевна Ондарның удуртукчузы-биле тургустунган уругларның «Угулза» чогаадыкчы каттыжышкынын демдегле-зе эки. Оларның хөмдөн кылган сүй белектериниң шевергин, чараш деп чүвези кайгамчык. Кылып алган делгелгезин бичии уруглар дыка улуг чоргаарал, сонуургал-биле көрүкчүлерге тайылбырлап таныштырар болдулар.

«Сыдым байырлалының» мөөрейлери шупту адакталып, чон шииткекчилерниң үндүрген түңнелдерин четтикпейн манап турган. Оларның шак ажыр ажилдаанының соонда, шаңналдар эгелээн.

Мөөрейниң негелдези-биле киржикчилер бир сыдым, бир кымчыны кылыр турганын сагындырып каайн. Ол ийи кылыгны шииткекчилер ийи аңгы үнелээр ужурлуг. Ынчап кээрге, «Тергин кымчы» деп шаңналга Сүт-Хөл кожуундан Якир Ондар, Омак Ооржак база Кызыл кожуунун Кара-Хаактан Сылдыс Чүлдүк төлөпиг бооп, акша шаңналдарын алган. Байырлалдың Дээди шаңналын эң-не тергин сыдымны кылган командага тыпсыр. Бо удаада аңаа Шамбалыг сумуундан алышкылар Ондум Саая биле Сат-оол Чүлдүк төлөпиг болганнар. Олар 2017 чылда «Сыдым байырлалының» Дээди шаңналының, 2018 чылда «Эң-не чараш чүген-чулар» деп номинацияның эдилекчилери. Бо чылын болуп эрткен мөөрейге оларны база кым-даа ажып шыдаваан. Чагырга черинин деткикчилээни богбаны оларга шаңнал кылдыр тывыскан. Бирги черни Сүт-Хөлдөн алышкылар Якир Ондар, Омак Ооржак ээлээш, сес муң рубль болгаш



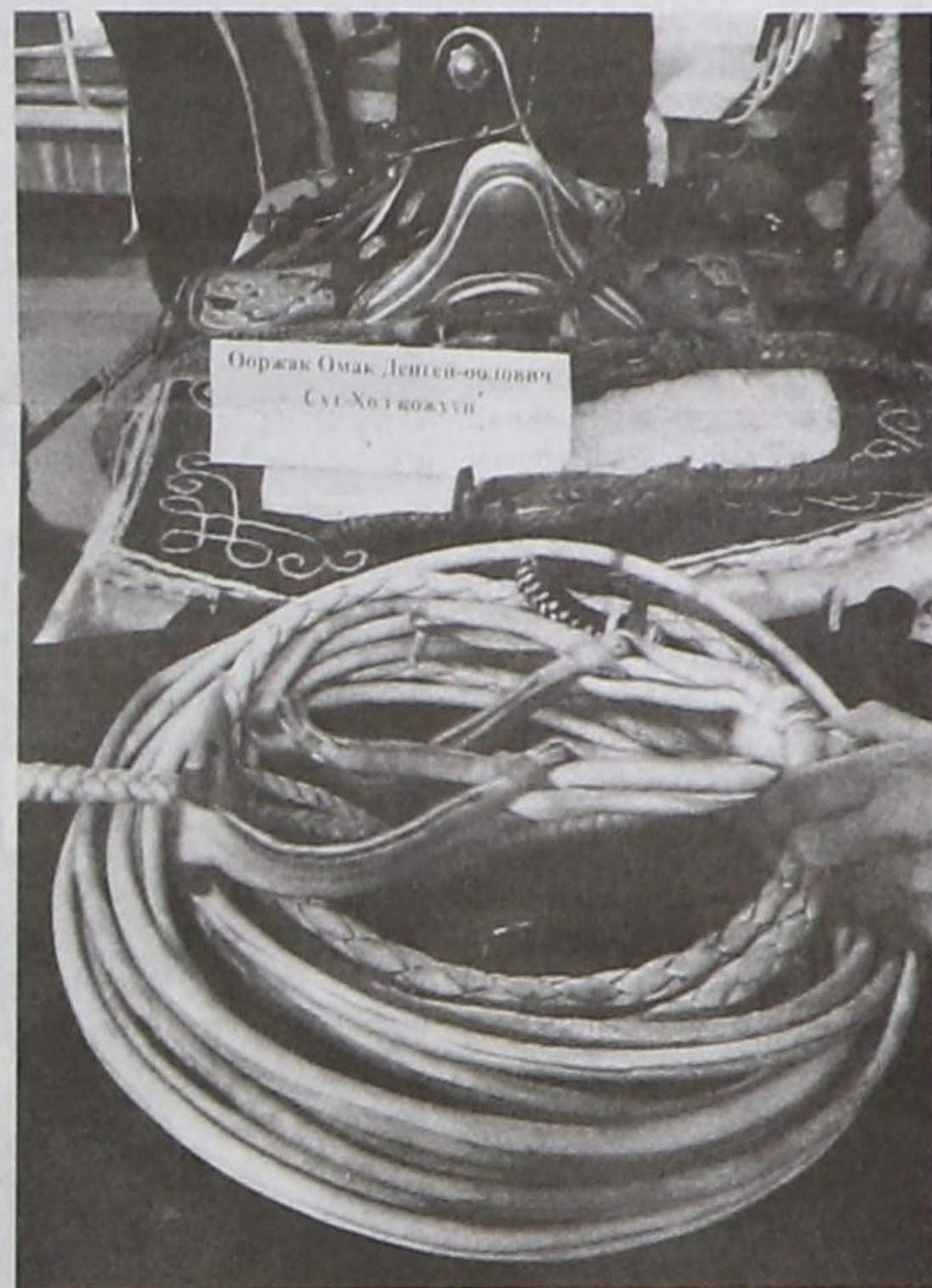
хой-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черни Кур-Черден алышкылар Руслан Хертек, Ахмет Дармажап, Элегес-Аксыдан Каң-Болат Ооржак, Самбажык Саая олар үлөшкөш, тус-тузунда беш муң рубль-биле шаңнаткан.

Эмдик мал шалбааар мөөрей база чидиг, солун болуп эрткен. База-ла ийи кижиден тургустунган командалар күжүн шенешкен. Команданың ийи кежигүнүнүн часпайн, шалбаа-нындан команда очкону алыр ужурлуг. Ынчалза-даа ийи киржикчинин бирээзи чаңгысты-даа октап шыдаваанда, оларның чүгле бирээзи артар.

Бо мөөрейге Кур-Чер суму-зунун төлээлери Баян Ооржак болгаш Руслан Хертек бир дугаар октааш-ла, иелээ түңнелдиг болуп, бирги черни алгаш, кожуун чагыргазының шаңналы — хойну ойнап алганнар. Ийиги черни Дадар-оол Түмен (Баян-Кол), үшкүзүн — Сайдаш Монгуш (Элегес-Аксы) ээлээш, 3000-2000 рубль шаңналдарын алган.

Ус-шеверлерниң делгелгези база-ла ийи аңгы хевирге үнелеттинген. Аңаа «Аъттың дериг-херексели» болгаш аңгы-аңгы хевирниң кылыгларын ийи аңгы түңнээн. Чүгле аъттың дериг-херекселдерин делгээн көргүзүгө Омак Денгей-оолович Ооржактың делгелгези чонну кайгаткан. Ол боду ТР-ниң алдарлыг чылгычызы, «Ус-шевер багжы». Моолга болуп эрткен шериглер шуулганынга Тыва Республиканың 55 дугаар шериг кезээниң 14 аъдының дериг-херекселдин чүмнөп, Россия Федерациязының адын камгалашкан ус-шевер. Бо мөөрейге ол бирги черни төлөптий-биле ээлээн, ийиги черни Айдын Хуна (Танды), үшкүзүн Чалым Ооржак (Усть-Элегест) олар үлөшкеннер.

Шамбалыгның «Угулза» бөлгүмүнүн бичии шеверлери Аян Өргеевич Монгуштун тускай шаңналы — хол-биле чазап кылган нардыны болгаш мөөрейниң дипломун алганнар. Делгелгеге киришкен ус-шеверлерге тусту-тузунда дипломарны болгаш акша-белектерни тывыскан.



Мөөрейниң эң бичии киржикчилери — Таңды кожуунун элээди оолдар командаларына «Идегел» деп тускай шаңналды берген. Олар шынап-ла келир үеде бо чараш байырлалдың уламчылакчылары болур дээр-зинге идегел улуг.

Бо улуг республика чергели байырлалды организаастап эрттиреринге Кур-Чер суур-нун чагырга даргазы Андрей Васильевич Янчаттың, суму баштыңчызы Демир-оол Сат-оолович Монгуштун база ол ышкаш суурнун ажилчын организацияларының үлүг-хуу-зу улуг болган. Эпиг-демниг ажилдааны-биле олар келген аалчыларны хунзедир ашка-рып-чемгерип, чылыг-чымчак уткуп хүлээп турганнар. Ол ыш-каш Артыш Михайлович Сатка баштаткан Кызыл кожуунун чагырга чери база кожуунун культура килдизи (даргазы Куу-

лар К.К.) чараш байырлалды бедик деңгелге организаастап, деткимчени көргүзүп, эрттиргенин демдеглээри чугула.

Келир чылын бо ужур-чаң-чылдыг мөөрей «Сыдым байыр-лалын» эрттирер шилчип чоруур кубокту Кызыл кожуунун Черби, Кара-Хаак сумуларының дарга-лары Эртине Денгеевич болгаш Амир Кыргысович байырлыг байдалга хүлээп алганнар.

Мөөрей-даа бодунун ажилын доозуп, бо чылдың тилекчилерин илередип, шаңнал-мактал, ыры-шоор-биле төнгөн. Улаштыр Адалар хүнүнге тураскааткан шуулганы Кызыл кожуунун эр хиндиктиглери Культура төвүнге эрттирип, боттарының чедишкенин, четпестерин, келир үеде кылып чорудар ажил-ижинин дугайында чугаалашканнар.

Роза КУУЛАР,
Кур-Чер сумунун көдээ
библиотека эргелекчизи.

Чылдар болгаш кижилер

"СОВЕТТИГ ТЫВАНЫҢ ҮЕЖИЛЕРИ"

Ровесники
Советской
Тувыпуть
от
1944
года

до наших дней

Библиография херээ культура хөгжүлдээнин бир чугула адыры. Ооң кол сорулганы — хамаарышкан күрүнениң девискээринге үнгөн ном-дептерни, солун-сеткүүлдү доктаамал бүрүткөп, ол бүгү тускай даңзы ёзугаар чыып, чонга таныштырып, чырыдары. Бо онзагай чугула библиографтыг айтырыгны Тыва күрүнениң каттышкан парламента чериниң даргазы чораан С.К. Самба-Людуп 1944 чылда көдүргөн. Ол талазы-биле Тываның күрүнө архивиниң 2 дугаар шыгжамырында ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелинге кириген бичии (ф.1.х.1611) бадыткап, кадагалаттынып чыдар. Келир үени каш чыл бурунгаар көргөн улуг өгбевистиң бо көдүргөн айтырыг тургустунгандан бээр бо чылын 75 чыл болган-дыр. Мындыг берге, узун орук дугайында библиографтар нарын шинчилеп ажилдарны чорутканы чугаажок. Ол дээрже аңгы, делгем тема-дыр. А бөгүн мээң бижиксээн чүүлүм — ТР-ниң Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң 90 чылдаанынга база Тыва АССР-ниң ССРЭ-ге эки тура-биле каттышканының 75 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг хемчег дугайында.

ТР-ниң Культура яамызының база А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың ажилдачылары демнежи алгаш, «Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейи — 90 чыл: төөгүзү болгаш амгы үеги» (1929-2018гг.) (харысаалгалыг редактору К.А.Бичелдей), «Советтиг Тываның үежилери» (тургузукчузу А.О. Халбаажык) деп библиографтыг айтыкчыларны чырыкче үндүргени дээрже, улуг харысалгалыг ажил. Бо кайгамчык ажилдар төөгүчүлөргө, археологтарга, этнографтарга, краеведтерге база Тывавыстың төөгүзүн шинчилеп чоруур даштыкы-иштикти эртемденнерге, студентилерге, школачыларга улуг белек-тир.

Бо сайзыраңгай электронуг депшилгелиг үеде бичии уруглар, школачылар кончук-сонуургак, угааныг — бүгү чүүлү сайгарар, шинчилээр бедики билиглиг дээрзин Тыва телерадиокомпанияга, сөөлүндө школаларга «Аныяк корреспондент» деп бөлгүмге башкылап ажилдааш, билдим,

көрдүм. Ынчангаш аныяк тыва салгал талыгыр-ла баар дээрзин бадыткаар мен. Чамдыкта оларга ак адааргал-биле чоргаарланып, «чүге, бо үеде төрүттүмүз кижиги мен» деп бодай-даа бээр мен.

Чоокта чаа найысылалывыстың мурнуу микрорайонунда, уругларның К.И.Чуковский аттыг ном саңына солун ужуражылгаже кезек үе-чегелеривисти чалаан. Ном саңының ажилдачызы мени мырыңай автобус доктаар черден уткуп алды. Ол дээрже, улуг өгбелеринге сагыш човаашкынның демдээ — культуразының бедик деңгели-дир. Чыылган бичии өргээвистиң чаражыг: чырык, чылыг! Оларның ээлериниң



лаевна бөдүүн чоннуң эргезин камгалаар талазы-биле чеже-чеже ажилдарны чорутпады дээр. Мен безин «Элээдилер болгаш хоойлу» деп радиодамчыдылгага та чеже интервью албадым дээр.

ТР-ниң алдарлыг ажилдачызы, ССРЭ-ниң улус өөредилгезиниң тергени Валентина Бегзиевна Монгуш. Бо чажыдым-биле мырыңай март айда, ол 10-да, мен 12-де төрүттүнгөн болдувус. В.Б. Монгуш тыва ёзу-чаңчылдар, ону амыдыралга боттандылар дээш бөгүнге чедир мога-шылаг чок ажилдап чоруур кайгамчык чечен-мерген сөстүг, тыва дылдың негиздерикчизи, төрүн Тываның чараш бойдузун аныяк-өскенге чедимчелиг тайылбырлап чоруур, бүгү Тывага ат-алдарлыг улуг башкы. Ооң «Кыстың онзагайы», «Ава — адап ханмас үнелиг сөс» дээн улуг ажилдары амгы башкыларга ёзулуг деткимче. Аңаа даянып, бүгү школаларда, уруглар садтарында ажил негиздеп эгелээн дээрзин мага ханып, чоргаарал-биле демдеглээр мен.

Дөрткү аалчы: Виктор Сааевич Дандар — ТР-ниң алдарлыг ажилдачызы. Хоочун агроном, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем кожууннарда көдээ ажил-агый эргелелиниң начальнигинге, соонда ТР-ниң

Чер комитетиниң удуртукчузунга чедир ажилдаан үе-чегем болду. Бо чымыштыг ажилындан аңгыда ол республикада билдингир шүлүкчү, кол жанры — басня. Ооң шүлүктерин оолдар, уруглар төрүн чогаал кичээлдеринден өөрөнгөш, шээжилел-биле номчурунга ынак дээрзин башкарыкчы Ракса Аркадьевна демдегледі.

75 артты ашкан, үе-биле деңге баскан хоочуннар бистер, ажил-иживис, амыдырал-чуртталгавысты саат чок таныштырып, хөөрешкенивис соонда, хүндүлээчел библиотекар уругларывыстан ак кадак биле көрүксээнивис дептерни холга тудуп, белек кылдыр алдывис. Аалга келген кижиги аяк эриг ызырар дээр, оларның сарыг шайын аартап, амданныг аш-чегемин чооглап, тарадывис.

«Советтиг Тываның үежилери» деп чаа ном үнгөн дугайын билбээн болганымда, бажыңга келгеш-ле, ооң арыннарын четтикпейн алып көрдүм. Ында хар-назыны улгады-даа берзе, Тывавыстың ырак булуңу Мөңгүн-Тайгада ам-даа удуртукчулап, чүгле Тыва эвес Россияда безин республикавысты алдаржыдып чоруур чажыдым — Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржакты, Тываның сурагылыг эмчилери: З.К. Бадыргы, А.М.Ламажаа, Б.Ө. Монгуш, В.П. Насюрюн.

Тыва Республиканың органнарынга ажилда Сат, Б.С. Шыырап, элазы-биле Т.Б. Бүдөп М.А-Х. Ондар, Ч.Т. Са Зорина, чогаалчылар,



жай, Ч.С.Куулар, А.М.М. культура болгаш урархив талазы-биле Б.М.К.О. Дончи-оол, В.С.Г.А. Баглаева олар баз радиотелевидениениң кейлиг авторлары, ол чамдыктары-биле эгикады ажилдап келген кыларым болду.

Чаңгыс үеде Советтиг Тываның сайзыраңга үлүүвүс кирип, чокка ажилдап келгечерге эштерим — 1944 төрүттүнгөн өөрүмге чоланыр мен. Бо кайгамчык терже бисти кирип, бажыдымыз мөөңне ганы дээш, бо өөрүм мундан утка-шынарлыг бо хемчегни чоруткан, ажычүрээ-биле бердинген тугу, сагынгыр, чогаад сорукутук библиотекарывыс: Л.А. Ховалыгга, Амырмитке, Р.А. Санч С.М. Ооржакка, С.Б. Лопс кайгамчык дептерниң тургузузу Алевтина Халбака база Кызылдың уран колледжиниң «Хамнаа ансамблинге, ооң башкы Дандар Сарыглар ол мөгейип, шуптузунга бүгү чедиишкенин күзеді.

Светлана ДАНЗЫН-хоочун журналист



эвилең-ээлдээн, шупту чаңгыс аай национал хептиг! Мындыг магалыг булуңну номга сонуургалдылар ары өө дег үглөп турбайн канчаар.

Ол хүн «Советтиг Тываның үежилери (1944 чылдан бо хүнге чедир)» деп номнуң «доюнче» чалаткан болдувус. Ында Советтиг Тываның сайзыралына улуг үлүг-хуузу кирип чораан 1944 чылда төрүттүнгөн яңы-бүрү мергезилдиг 29 кижиниң дугайында база оларның солун-сеткүүлдерге бижээн ажилдарын бүрүткээн дептер болду.

Бо удаада дөрт кижиги келген болдувус. Ол дээрже, ТР-ниң эрге-хоойлу камгалаар шимчээшкениң удуртукчузу А.Н.Перелева, Августа Нико-



Күш-ажылдың кижизиниң чылынга

ДӨҢ АРТЫНДА ДОКУЛЧАК АК ӨГЛЕР

Допчунович Сарыглар, Эзир-оол Дүпчүр-оолович Хомушку, Валерий Окпан-оолович Ооржак, Каң-оол Салчакович Чүлдүм, Борис Кожун-оолович Күдерек, Анатолий Кавааевич Аймаа болгаш өскелер-даа улуг дузанын көргүскенер. Ус-шевер Артемий Салчактын удуртулгасы-биле улус-чоннуң деминиң ачызында, каш-ла чылдар иштинде, Бел аржааны сайзырап, хөй улустуң кадыын эмненир, дыштаныр ынак чери апарган.

Чылдың-на бүгү Тываның чүс-чүс эр хиндиктиг кижилери кээп, дагып турары ыдык, бедик Бай-Тайганың эдээнден үнген чылыг-даа, соок-даа шоргаларлыг Бел аржааны бо-ла болгай! Аржаанга чоокшулап кээрге, чонар-даштыг Сарыг-Хаядан эгелээш, соңгу-барыын чүкче ала-чайгаар долгандыр көре бээр боор силер. Кедезинде сарыг-шокар хаяларлыг, мээстерде кодан-кодан шээр мал оъттаан, оон кудулаарга, сайырланып баткан көктүг-шыктыг, дамырак кара сугларлыг, чоогаланчактар аксында дараалаштыр чыскаап каан дег, кыштаглар, хонаштар, оон куду көөрге, Көп-Сөөк шынаазынче угландыр кыңгырткайндар ырлап баткан дамырактар силерге байыр чедиргензиг, мөндилежи уткуур.

Аржаанның барааны тодарап көстүп кээрге, бедик дөң кырында кара чогурулуг, он сес адыр мыйыстыг кончуг улуг сыын силерге кайгап турар. Оон чоргаар чараш көрүжүндөн кижиниң сеткили сергеп, сагыш бодалдары хайныгып кээр. Оон кедээр көөрүңге, хараача дег мыйыстарлыг акте, "Кирип моорлаңар!" дээн ышкаш, даш кырындан харап, уткуп алыр. Херимниң мырыңай чанында ыдыктыг Улу болгаш чыл санаашкынында кирген дириг амытаннарның хевир-дүрзүлерин кончуг шеверин кылып кааны сагыш-сеткилди улам өөртүр. Делгем, ынаар-ла дөңнер артыңче ажитталдыр шөйлү берген херим иштинде дизе чыскаай "тос аът долганып четпес докулчак ак" өглер, шеверин кылдырган бажыңчыгаштар, садыг, кафе-столовая, концерт көөрүңге таарыштыр кылган шывыгылыг сцена болгаш кырын кылагар-шилдегер материалдар-биле шып каан ийи-ийи өрээлдерлиг кабиналар база озолааш черлерде арыгланыр черлерни шеверини-биле кылган — шуут-ла бир сууржугашта келген дег болур.

Мындыг чараш болгаш таа-

рымчалыг кылдырган аржаанга кым-даа дыштанып келиксээр, кадыын экижидип алыксаар болбайн канчаар! Ынчангаш бо аржаанга кээп турарларның саны чылдан чылче көвүдөп турар. Ылаңгыя аныяк-өскен база студентилер хөйү-биле кээп турар. Баш удур телефоннап, дугуржуп алгаш, улуг шүүдел белеткел-даа кылбайн, аржаанга кирерде чылыгланыр идик-хеп таарып алгаш, акшалыг келир болза, мында удуур-чыдар чер, аъш-чем,

эмненип алыры-биле ону адап-сурап, чедип кээп турар кижилерниң саны көвүдөп турар.

Аржаанның баазының сайзырап, экижип, көдүрлүп келгениниң бир чылдагааны — буруңгаар көрүштүг өг-бүлө Артемий биле Баку оларның шыдамык, чогаадыкчы ажылының түңнели деп санаар ужурулуг бис.

Оон аңгыда, Кызыл-Дагның шевер оолдары, Тойбухаа Хертектиң салгакчылары Юрий Көк-оолович Салчак, Кара-оол Ки-

культура бажыңыга бир хүн-зедир делгеттинип, чүс-чүс көрүкчүлерниң сонуггалын болдурган. Даартазында Бел аржаанынга янзы-бүрү кылыглар кылыр шеверлерниң он-он мастер-класстарын хөй кижиге сонуургап көрүп, арга-дуржулганын солукшан. Ылаңгыя даштыкы аалчыларга Тыва ызу-чаңчылар, национал аъш-чем, идик-хеп дугайында база уран-шеверлерниң мастер-класстары солун болгаш дээштиг болган. Шеверлер алгы, кеш, пөс, ыяш, даш, демир, шил дээш, өске-даа материалдардан херектиг чүүлдерни бүдүрүп кылырын мастер-класстарга көргүскен. Хөмдөн тыва көгээржитки канчаар даараарын "аъдының бажы" эрте хөй берген алдарлыг мастер, Сергей Хомушкуевич Кочааның өөнүң ишти Лидия Монгушевна даарап көргүскенин киржикчилер кончуг сонуггаан. Григорий Мандыт хойтпакты канчаар тигерин, бодунуң шуурун чылапчазы-биле көргүзүп, хойтпакты хайындыргаш, тыва араганы сүттен канчаар үндүрүп алырын көргүспүшаан, даштыкы аалчыларны хүндүлээни солун болган. Хойну канчаар өзээринден эгелээш, изиг-ханы, кара-мүннү, тыва далганы, ааржы-курутту, үргенелиг, чодураалыг кадыкты кылырын мастер-класстарга көргүскен.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилери Бел аржаанынга каксып, кирип, агаар-бойдуштуң арыг магалыын демдегелеп, Артемий, Баку Салчактарга өөрүп четтиргенин илередип база катап кээрин азааннар. Шынап-ла, Бел аржаанга бир келген кижиге, ылап-ла катап келиксеп бээр, чайгаар тыртышкыныг апарган аржаан болгай. Чүге дизе мында бичии чаштарга ойнаар чайганыштан эгелээш, аныяктарга волейбол, баскетбол, теннис, шыдыраа ойнаар черлер көрдүнгөн, Россияның улустуң артизи Солун-оол Ляндуп, Тываның улустуң артизи Борбак-оол Салчак, Тываның алдарлыг артизи Омак Ооржак, артистер Лилия Куулар, Анжелика Аранчал олар аржаанга концерттерлиг бо-ла келирлер. Кызыл-Мажалык, Ак-Довурак, Тээлиден, Кызыл-Дагдан концерттер, оюн-көргүзүлгелер база үзүлбес.

"Моон соңгаар планнарыңар кандыгыл?" — деп айтырыпта Салчак Артемий-даа, Баку-даа: "Чонга, дыштаныкчыларга ам-даа таарымчалыг болзун дээштиң, бирээде, бажыңчыгаштарны чылдың-на немей тудары, ийде, кырганнарга, инвалидтерге эки болзун дээш, кабиналар чоогунга бажыңчыгаштар кылыры, үште, арыгланыр черлерни оон-даа чаартып, эде кылыры, дөртте, моон үш километр черде турар малгаш-биле эмнээр Теректиг деп аржаанны эде-хере тыртарын планнап турар бис. Кылыр ажилдар ам-даа хөй деп харыылаар болдулар". Бо аныяк өг-бүлө 4 кыстыг. Олар база ада-иезин дээш ажил-ишчи, эрес-кежээ, салым-чаяанныг улус.

Ажилгыр, тудунгур өг-бүлениң буянның ажил-херээ бүдүнгүр-ле болзунам! Бо бүгү ажилдарны олар боттарының акша-хөреңгизи-биле кылып турары — оларның кызымак күш-ажылының херечизи деп санап турар бис.

Ким-оол Сарыг-Донгак, ТР-ниң алдарлыг башкызы, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.



Эртип турар 2019 чылды Тывага "Күш-ажылдың кижизиниң чылы" кылдыр чарлап каан болганда, ыңдыг кызымак, шудургу, ызулуг бүдүрүкчү ажилды кылып чоруур кижилер дугайында, оларның ажил-херээңге үнелел бербишаан, оон билзин деп бодаан сеткилим-биле оларның ажылын кырыдары-биле бо чүүлду экижидим.

Артемий Көк-оолович биле Баку Чалзыповна Салчактарның өг-бүлөзи бо чылдың ызулуг-ла маадырлары ол. Артемий ада-иезинден, өг-бүлөзүндө, төрөл салгаан "алдын холдуг" шевер, Баку кайгамчык кежээ, ак сеткилдиг, кижилерге эптиг-ээлдек, оларның кадыы дээш, уйгу-дыкын харамнанмас, эмнеп-домнаар эмчи. Олар кайызы-даа кижилерге, ылаңгыя бичии чаштарга дыка ынак, эптиг-чөптүг, үлдүмзүрүлүг, чазык-чаагай, чугаалажыл билир улус. Беш чыл мурунда, 2014 чылда, Бел аржаанын дыштаныкчыларга таарымчалыг кылдыр чаартыр бодал бо өг-бүлөгө тывылган. Суму черинге барып, чурттакчылар-биле, улуг назылыглар-биле сүмележи, чугаалашкан түңнелинде, ажил шуудап эгелээш. Бел аржааны бедик черде, Бай-Тайганың эдээ болгаш, кончуг хатчыл чер. Хат келген соонда, майгынарны канчалдыр-даа быжыглап, тудуп, халбактанып турда, калбаргылап, кээп дүжөр. Ынчангаш аңаа бажыңчыгаштар тудары, кабиналарны быжыглап чаартыры, арыгланыр черлерни септээри, девискээрни чаагай көрүштүг, арыг-силиг тудары, аржаанчыларга бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузары — эң чугула айтырыглар деп санааннар.

Ол үелерде суму даргалары, совхозтуң дирекциясы, депутаттар моральдыг деткимчени, материалдыг дузаны чедиреринге улуг рольдуг болганнар. Петр



хлеб, зът, сүт болгаш өске-даа продуктуларны садып турар. Орук база ыңдыг-ла берге эвес, кандыг-даа машина-биле кээр. Улустуң кадыының байдалын, хан базышкынын Баку Чалзыповна хынап, эмнер-биле дузалап турар. Корум-чурумну болгаш суурлардан аъттыг, машиналыг-даа тенек оолдар четкилеп кээп, шимзэн шуугазын үндүре бээр таарылгалар турган. Ынчалза-даа алызындан чон-биле чугаалажып билир болгаш, аржаанның Баку Чалзыповна баштаан ажилдакчылары ыңдыг байдалдарны болдурбазының хемчеглерин ап келгениниң түңнелинде, ыңдыг чоруктар оожургап, соксаан.

Бел аржаанынга шаандан бээр бистиң өгбелеривис кадыын эмненип, чүстер, баш, хан-дамыр, чүрек аарыгларын эттиндирип чораанар. Сөөлгү чылдарда бо аржаанның ады-сураа алгып, чүгле Тывада эвес, Россияның янзы-бүрү булуңнарында билдингир апарганының херечизи — чоокку чылдарда маңаа Төп Россиядан, Ыраккы Чөөн чүктен



Спорт • Спорт • Спорт

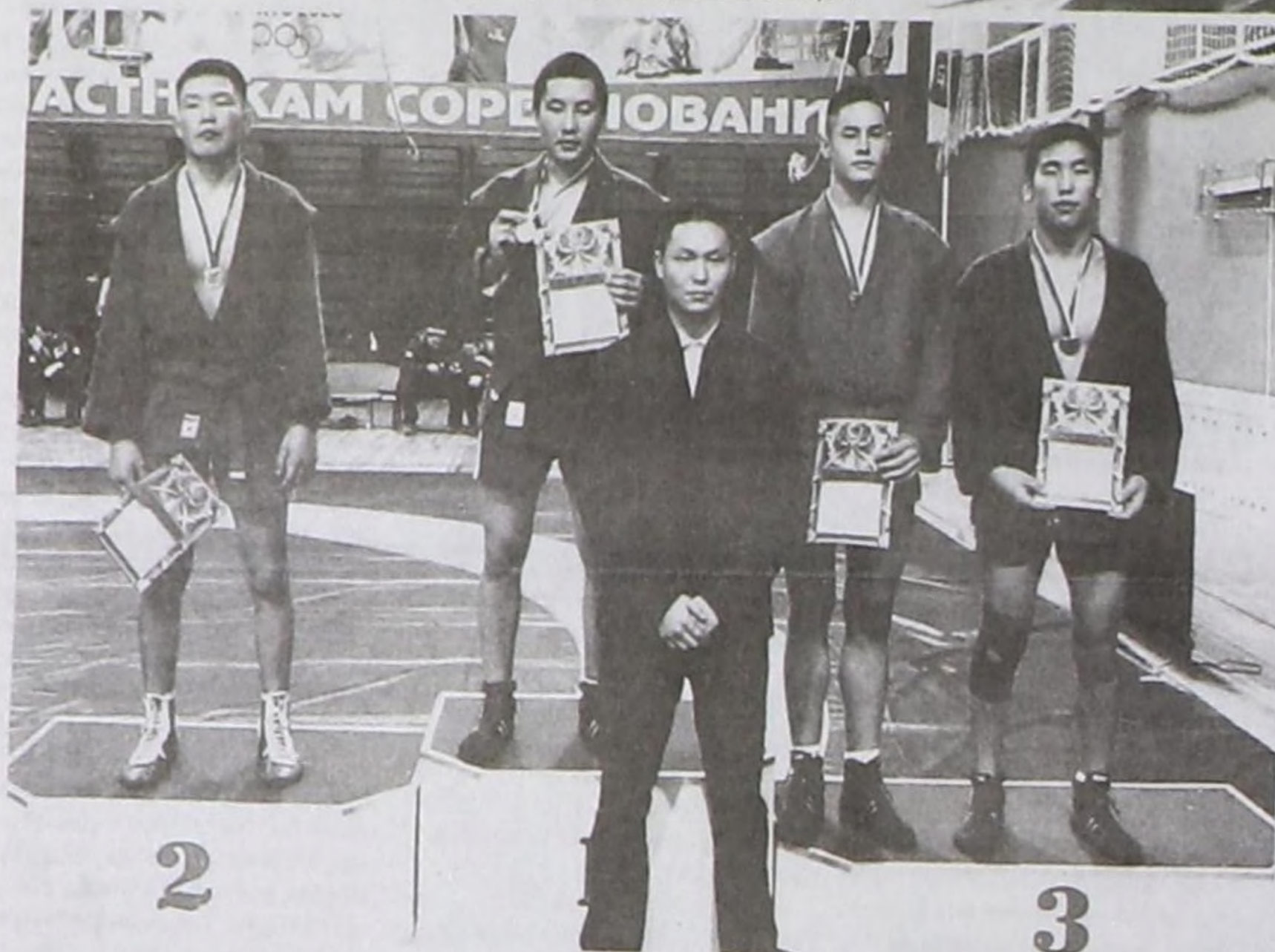
САМБОГА АВААНГЫРЛАР

Бүгү-россияның Самбо хүнүнге тураскааткан элээдилер, аныяктар болгаш улуг мөгелер аразына республиканың самбога база оон дайынчы хевириниң III-кү чемпионнады дээш маргылдаалар ноябрь 16-17 хүннеринде "Херел" спорт залына болуп эрткен.

Аңаа ниитизи-биле кожуунардан, ИХЯ-ның спортчулары, Президентиниң кадет училищезинден, Кызылдың кадет корпусунун сургуулдары база школачылар аразына 170 шыырак мөге киришкен. Олар удавас декабрь 9-14 хүннеринде Иркутск хоорайга болур Сибириниң чемпионнадына киржир эргени чаалап алыр дээш, күжүн шенеп,

хүрешкеннер.

Кол судья Аян Бады-Хөөнүн дыңнады-биле, Иркутскиге болур СФО-нун чемпионнадына бистиң республиканы төлээлеп, элээди оолдар, аныяктар, улуг мөгелер аразына самбонун база дайынчы самбонун чемпионнары киржир эргени шыырак спортчулар чаалап алганнар. Оларга делегей чергелиг спорт мастери, Европаның 2017 чылда чемпиону Аржаан Чылбак база дараазында шыырак белеткелдиг мөгелер Сайын Хомушку, Чайынды Чавырык, Михаил Алдын-оол, Чойган Баадыр, Алексей Руденко, Шолбан Куулар, Сайын Ондар, Начын мөге Баазаң Баткар база аныяктардан 10, элээди оолдардан 10 мөге ук маргылдаага шылгарар



үнер сорулгалыг белеткелди чорудуп эгелзэннер.

Бо хүнде самбо хүрежи ТываКУ-нун күш-культура факультетинде дуржулгалыг тренер башкы Иван Хураганның удуртулгазы-биле болуп турар. Ында тыва хүреш база самбо, дзюдога сонургалдыг оолдар бедик көдүрлүүшкүнүг, идепкейлиг барып турарлар. Чүге дээрже самбо хүрештин ажыктыын кончуг эки билирлер. Бирээде, шериг чоруур оолдарга улуг белеткел, ийде, бодунун туружун быжыглап, камгалаарына, үште, дайынчы самбонун аргалары иштики херектер албанына ажилдаар аныяк оолдарга дөгүм, деткимче болур. «Автомобилист» спорт залында аныяк тренер Аян Бады-Хөө база самбону күзелдиг оолдарга телевириг өөредип, кичээл-

дерин чедишкенин үрө-түннелдиг ажилда

Маргылдааның республиканың спортчу беле төвү база Самбо федерал дүрүм өзугаар эртир Ынчалза-даа маргыл баштайгы хүнүнде кыдыныга олурар су эвээш болганындан м тыг чүүлдер тургусту ганы хомуданчыг. Тыва биле төрөл самбо хү 2020 чылда Токиога Олимпиадага шенел бирин эрттирери-бил ажилдар чоруп турар чылда делегей чемпио ган бистиң мөгевис Сай тек ол Олимпиаданың дезинге киржир мөгел бирээзинге хамааржы чангаш бистиң респуб Самбо хүрешти сайзы рынга улуг кичээнге чогуур үе келген.

ЧЕМПИОНАТТЫҢ ТҮҢНЭЛДЕРИ

"Херел" спорт залына Тываның хостуг хүрешке чемпионнады болуп эрткен. Красноярскиниң Дээди спортчу мергежил школазының шилилгелиг маргылдаазына, Иван Ярыгин аттыг шаңнал дээш, Сибирь Федералдыг округтун бирги чери дээш база Осетия-Аланияга болур маргылдааларга киржир эрге дээш 120 мөге күжүн хынап хүрешкеннер.

Маргылдааның түңнелинде 57 килге Чөөн-Хемчиктин мөгези Хайдып Кенден (тренери А.К. Делгер-оол), 61 килге Амир Чамзын СШОР-дан (тренери Д.В. Ондар), 65 килге Барыын-Хемчиктен шыырак мөге Омак Сюрюн (тренери А.Б. Ооржак), 70 килге делегей чергелиг спорт мастери Начын Куулар (тренери А.А. Самдан), 74 килге Ринчен Монгуш (ЦСКА) Тывадан (тренери А.А. Самдан), 79 килге (ЦСКА) Тывадан аныяк шыырак мөге Эртине Мортуй-оол (тренери М. М. Санаа), 86

килге 55 дугаарлыг шериг-адыг-жы бригадандан Артур Шагжы (тренери Б.А. Шагжы), 92 килге Кызыл кожуундан Даян Монгуш (тренери А.Б. Донгак), 125 килге ЦСКА Тывадан Денис Седивес (тренери М.М. Санаа) чемпион атты чаалап алганнар. Эрткен маргылдаага бедик мергежил көргүскен мөгелер үстүндө айыткан маргылдааларга киржир дээш, амгы үеде белеткенип турарлар.

Спорт ямызының база спортчу командалар белеткээр төптүн дыңнады-биле алырга, 2020 чылдың февраль, апрель айларда Кызылга элээди оолдар аразына Сибирь Федералдыг округтун бирги чери дээш, Россияның бирги чери дээш 21 харга чедир аныяк мөгелер аразына болур маргылдааларга хевис кырына башкарыкчы шииткекчилерни белеткээри-биле өөредиглиг семинарларны чорударын шиитпирлээн.

Арынны Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ белеткээн.



«ШЫННЫҢ» почтазындан

БЕЛОКУРИХАНЫҢ АДЫНЫҢ ЧАЖЫТТАРЫ

Алтайның бүгү делегейге билдингир курорту Белокурихага оода чаңгыс катап барган, оон арыг агаарын тынган, эм-дом шынарлыг суун ишкен, аржааннарынга эмненген болгаш дыштанган, дүдүскөк-биле думаалайланган дагларын өргөн кижиге аңаа бүгү сагыш-сеткилинден ынак апаар.

Бо курорттун Белокуриха деп адынга хамаарыштыр янзы-бүрү догааштырыглар хей бооп турар. Оларның аразында эң кептерегей ады — Белокуриха. Чылыг аржаан дамырактардан үнүп турар ак бус-биле холбашкан («белые курящиеся пары») ады эң делгереңгей апарган. Эртемден А.И. Шапошниковтун 1916 чылда үндүргени «Белокуриханың шынарлыг суглары» деп номунда курорттун адының тывылганын чогуу-на ынчаар тайылбырлап каан. Ынчалза-даа ындыг

— 1958-1969 чылдарда курорттун директору турган А.Н. Булычев. Хоорайның архивинден дараазында документ тывылган. А.Н. Булычевке архив ажилдакчызы Н.Савельев мынча деп бижээн: «Белокуриханың ады чылыг аржаан дамырактардан үнүп турар бустар-биле холбашкан дээрзинге, шагда-ла чигзинип турган мен. Бистиң архивте 19 вектиң эгезинде тургускан карта бар. Ол хемниң аксында Белокуровтун турлаан, оон үстүндө Белокуриха болгаш Чаа Белокуриха суурларны айыткан. Хемниң унунда чер участогунун ээзи ону бодунун ады-биле адап алырга, ол олчаан оон ады хемниң ады апарган чадавас».

Белокуриханың баштайгы чурттакчызы Белокуров фамилиялыг кижини дилээрге, Белокуриханың эм-дом шынарлыг аржааннарын шинчи-



Белокурихада чурттап турар Белокуров аттыг чаңгыс-даа кижиге чок болган. Белокуриха курорт хоорайның музейинин ажилдакчылары Даг-Алтайге 1999 чылда чорупканнар. Даг-Алтайның музейинин эртем ажилдакчызы Н.А.Шодоев Белокуриха дугайында хей чүүлдерни оларга чугаалап берген. «Курорт турар черниң девискээринге, орустар көжүп кээринин мурнунда, аңаа алтайлар чурттап чораан. Белокуриха чоогунда черлер, даглар, хемнер шаанда шупту алтай аттарлыг турган. Орустаарга «Булокуриха», алтайлаарга «Беле-Кур». Алтай дылдан орус дылче очулдуарга, «Рябина көвүрүү» дээн ол. Белокурихада хемниң эриктеринин унун дургаар рябина дыка хей өзүп турар. Олар узап өскөш, уннары хемни кежилдир туттунушкаш, көвүрүг ышкаш апаар, хемнин чараш ады ынчаар тывылган. Амгы үеде-даа болза ол хемде рябиналар ынчаар өзүп турар. Алтайлар Беле-Курдан көжүп чоруткан соонда, чылыг

аржааннардан үнгөн ак бус-биле, азы Белокуров деп казак кижинин ады-биле холбашкан Белокуриха деп ат тыттып келген». Н.А.Шодоев бо төөгүнү чугаалап бербээн шаанда, Белокуриханың адында алтай үндезин дугайы кымның-даа сагыжыга кирбээни база элдептиг болган.

Белокуриханың төөгүзүн оон кудумчуларының аттары-биле холбаштыр база шинчилеп өөренип болур. Бо курорт хоорайда Алтай деп кудумчу база бар. Оон өске кудумчулардан ылгалы чок. Бажыңнарлыг, огородтарлыг, садтарлыг. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, курорттун девискээринде 5 дөрбелчин километр шөлдү хууда бажыңнар ээлеп турар. Бо кудумчу ийи талазында дагларлыг кашпал иштинде чыдар. Чамдыкта хатчаастыг шуурган болу бергилээрге, бо кашпал кудумчуга камгалал апаар.

Суу шулурткайнып агып бадый чыдар Татар деп аттыг хемчигештиң унун дургаар элээн

каш километр шөйлүп чоруй барган кудумчунун адын Татар дээр турган. Шаанда бо хемниң кыдын дургаар тиккен өглерге чурттап турган кижилерни татарлар дээр чораан. Архив документилеринден шинчилеп көөргө, ол кижилер татарлар деп ат-биле төөгүжө кирген. А чогуу кымнар дээрзин оларның дугайында документилерде тодаргай-биле демдеглеттинмээн. Амгы төөгүчүлөр оларны кымнар ирги деп догааштырып турарлар.

Алдырбайн, туттурбайн, Алтай чуртту кире бээр бис деп тывалар шаанда ырлажып чораан. Тывалар ол черге чурттап чораан бе? Солун айтырыг.

Тывада база Белокуриха ыш-каш ындыг эм-дом шынарлыг чараш черлер бар. Чөптүг ажыг-лаары бистиң боттарывыстан хамааржыр.

Валерий КАРА-ООЛ, күш-ажылдың хоочуну, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.



тайылбыр чүгле чаңгыс ол звес. Эртемден А.И.Шапошниковтун номунда курорттун адының тывылганының дугайында тайылбырынга чигзине берген кижиге

леп турган С.Н.Казанцев деп кижинин ады документилер аразында тывылган. А Белокуров деп кижинин дугайында кандыг-даа документ тывылбаан.

МААДЫРЛАРНЫ УТПААЛЫҢАР

Николай КУУЛАР

КӨРЕЙ ЧЕРНИҢ ТАЙБЫҢЫ ДЭЭШ

Иркутск, Хабаровск хоорайлардан
Идер чалыы үөвисте шериг бисти
Талыгырда көрей черге өөскүп үнгөн
Дайын өртүн өжүржүр дээш чорудупкан.

Чаңгыс чуртту, чаңгыс чонну ийи чарган
Салым багы эдилээн чер хилинчегин
Карак болгаш чүрек-биле көрүп эртип,
Качыгдалын намдадыр дээш тулушкан бис.

Американ бомбалакчы «Боингилер»
Өлүм чүгүн тонна-тонна эккеп төптөр.
Өжээн-килең бүлгүртүптөр үгер-боовус
Ада бээрзе, агаар безин изип кывар.

Совет, Кыдат, Соңгу Көрей найыралы
Кадыг-дошкун үелерде каңнаттынган.
Чолууска таварышкан «чажыт» дайын
Ханы изи сеткилдерде сорбуларлыг.

«Көрей!» дээрзе, сактып-бодаар чүө-ле хей,
Көрбээнивис аңаа көрүп, чаалашкан бис.
Өске чуртка тайбың-чыргал доктаазын дээш,
Өргүп сунган чалыы шаавыс хайыралыг.

(В.Х. Кара-оол «Эр адын бадыйткаан»)

«Эр адын бадыйткаан» деп ном 2015 чылда чырыкче үнгөн. Оон кол тургузукчузу — Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү хүндүлүг өгбө, күш-ажылдың хоочуну, хейге билдингир башкы Валерий Ховалыгович Кара-оол.

Номда барымдаалыг очерктер, сактышкыннар, тураскаадыглар кирген. Оон 220-227 дугаар арыннарында «Көрей дайыны: долчу төөгүзү, үнгөн дөстери болгаш түңнелдери» деп эгде «...1950-1953 чылдарда Көрей чартык ортулукка Соңгу болгаш Мурнуу Көрейлерниң база оларның эвилелчилеринин аразында болган кадыг-дошкун болгаш хей чидириглиг дайын дугайында медээ тарадыры Совет Эвилелинге хоруглуг турган. Чүгле сөөлгү үелерде ол дугайында ажы-биле бижи, медээлерни берип турар апарган. Көрей чоннуң салым-чолунга улуг салдарлыг болуп, чаңгыс чуртту, чонну амдыгаа чедир ийи чарыпкан ол дайынның үнгөн чылдагааны чүдөл?» деп, автор эгелээш, хей сан-барымдааларга даянып, тодаргай чылдарны айтып тура, бижээн.

Ол-ла эгде «... Көрей дайынынга Тыва чурттуг (ынчан тыва чон ССРЭ-ниң составынче эки тура-биле кирген турган) орус, тыва, украин болгаш өске-даа омак-сөөктүг шериглер база киришкен. Колдуунда артиллерия кезектеринге дайылдажып турганнар. Оларның ат-сывы

мынчага чедир долузу-биле тургустунмаан база олче кичээнгей шоолуг салдынмайн келген. Бо номда кирген материалдар — көрей дайынының тыва киржикчилеринин дугайында медээлер бээринин баштайгы элээн улуг, калбак шенелдизи болуп турар.

Моон соңгаар Көрей дайынының Тывадан киржикчилеринин ат-сывын долузу-биле тодарадыр ажылды чоруткаш, оларның тураскаалын мөңгөжидер талазы-биле тодаргай ажылдарны кылып чорудары эргежок чугула деп бодалдыг бис. Барык үш чыл дургузунда көрей черге дайын чорудулгаларына киржип турган чаңгыс чер-чурттугларывыска мөгөөри — салгакчылар, бистиң, ыдыктыг хүлээлгевис».

Өске черге болган дайын халавының дугайында бижээн чылдагаан билдингир. Аңаа тывалар база киржип турганы шын болгай. Ол дайынның тыва маадырларының дугайында материалдарның көңгүс эвээш бижиттингени хомуданчыг. Үстүндө айыткан номнун автору дыка шын айтырыгны көдүрүп турар. Ылаңгыя Ада кижинин сүлдэин бедиткен хүнге уткуштур хемчеглер республикада калбаа-биле эртип турар болганда, бо чүлдү солунга бижи, база катап Көрей дайынының маадырларын утпайн, сактып чоруурунче чоннуң кизээнгейин хаара тудары артык звес.

Орлан САРЫГЛАР.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛА



“ШЫН” СОЛУННУҢ 95 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН “ШЫННЫҢ” БИЙИРИ ЧОГААДЫКЧЫ МӨӨРЕЙ

Мөөрейни “Шын” солуннун редакция колле-
гиязының шиитпири-биле чарлаан.

“Шынның” бийири” мөөрейни эрттиреринин
хуусаазы: 2019 чылдың ноябрь 1-ден -2020
чылдың июль 1-ге чедир.

“Шынның” бийири” мөөрейниң номинацияла-
ры:

— “Шын” солун — сээң салгалдарың са-
лым-чолунда”.

1925-2020 чылдарда “Шын” солунга парлат-
тынган материалдарның маадырларының болгаш
авторларының дугайында шинчилелдиг чүүлдер.

— “Шын” солун — төөгүнүң “көрүнчүү”.

Тывага болган төөгүлүг болуушкуннарны
“Шын” солунга 1925-2020 чылдарда канчаар

чырытканының дугайында эрткен болгаш амгы
үеде билишкннерге үндөзилээн сайгарылгалыг
чүүлдер.

— “Шынның” арыннарында — бистиң үениң
маадырлары”.

(Чүгле “Шын” солуннун бижикчилеринин ара-
зынга)

“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” болгаш оон-даа өске
губернатор төлөвилелдеринин киржикчилеринин,
Наадымнар чемпионнарының, күш-ажылга, улус
өөредилгезинге, чоннун кадык камгалалына,
эртем-билигге, шериг болгаш шагдаа албан-
хүлээлгезинге, спортка болгаш культурага дээш
өске-даа ажил-херектерге шылгараан кижилер
дугайында очерктер.

Мөөрейниң негелделери

Мөөрейге кириген материалдарын авт
“Шынның” бийиринге” деп демдеглээри
Мөөрейге кириштирер ажилдарны элект
хевирге парлаар (хемчээли А-4 ама сааз
арындан хөй эвес, фото-чуруктар 3-тен хөй
Мөөрейге кирир материалдарны 2020 ч
июль 1-ге чедир хүлээп алыр.

Редакцияның адреси: 667000 Кызыл хс
Красноармейская, 100.

Электроннуг адреси: shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Жюрииниң шиитпири-биле эң эки деп үнө
чүүлдерниң авторларына “Шын” солунн
чыл ою” онзагай демдектиг шаңналдарны ты

НАРКОТИКТИГ БУДУМЕЛДЕРНИ

САДЫП-СААРЫП ТУРГАН КАНАЛ УЗУТКАТТЫНГАН

Россияның Федерал-
дыг Айыыл чок албанының
эргелелиниң ажилдакчыла-
ры оперативтиг ителге хем-
чеглеринин үезинде, Кызыл
хоорайның чурттакчылары
«Тойота Хайс» маркалыг ав-
томашинада, Красноярск хоо-
райже наркотиктиг бүдүмелдер
ажырып бар чыдар деп медээ-
ни алган.

2019 чылдың октябрь
төнчүзүнде, Федералдыг Айыыл
чок албан эргелелиниң болгаш
ИХЯ-ның районнар аразының
«Кызылдың» килдизиниң ажил-
дакчылары «Шивилиг» стацио-
нарлыг постуга айыткан марка-
лыг автомашинаны доктааткаш,
хынаан, Пассажирлер аразына
чораан ийи аныяк кижилер хынал-
да үезинде оларның хырнында
аңгы-аңгы кезектерлиг (фрагмен-
тилер) наркотиктиг бүдүмелдер
барын чугаалаан.

Ук медээни хынаары-биле
оларны республиканың № 1 эм-
нелгезинге эккелген. Компьютер-
лиг томография шинчилелинин
үезинде, оларның улуг хыр-
нында хөй санныг кезек-кезек
бүдүмелдер барын көргүскен.
Бирээзиниң хырнында — 72,
бирээзинде — 48 фрагмент бары
илерзэн.

ТР-де ИХЯ-ның эксперт-кри-

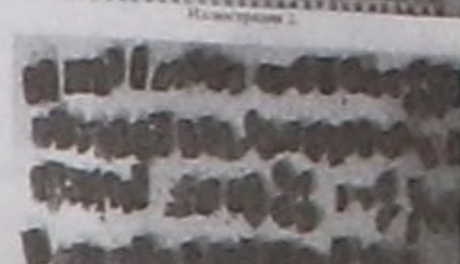
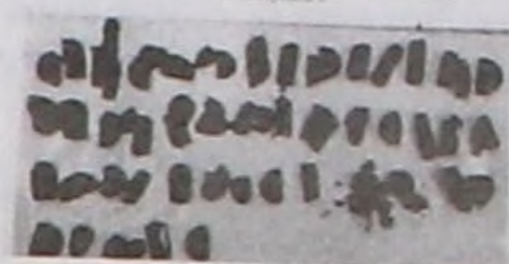
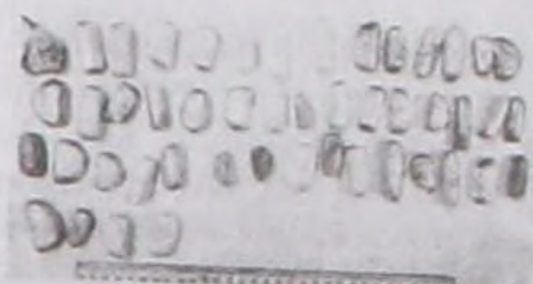


миналистика төвүнүн тодаратка-
ны-биле, эр кижилерниң хырнын-
дан ужулган фрагментилерниң
ниити хемчээли 575 грамм гашиш
болган.

Наркотиктерни Красноярск
хоорайга садар дээш бар чыт-
канын туттурган кижилер чугаа-
лаан.

Федералдыг Айыыл чок
албанының Тывада эргелелиниң
оперативтиг чорутканы ителге
ажылының түннели-биле, Кызыл
хоорайның ийи чурттакчызына
хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче
хоойлузунун 30 чүүлүнүн 3 кезээ,
228.1 чүүлүнүн 4 кезээн езугаар
наркотиктиг чүүлдерни хоойлуга
удур белеткеп кылгаш, садып-
саарары-биле боттарына ап
чорааны дээш, херекти оттурган.

Россияның Федералдыг
Айыыл чок албанының ТР-де
эргелелиниң парлалга албаны.



«ХУУЗУН ТӨЛЭЭРИНИ АКШАҢ КАМНАП АЛ

Тываэнергосбыт РОССЕТИ



АКЦИЯ* СЭКОНОМЬТ НА ОПЛАТЕ ПЕНИ

Оплати долги за электроэнергию с 01.11.2019 по 25.11
и АО «Тываэнергосбыт» спишет пени

* С условиями акции можно ознакомиться на сайте АО «Тываэнергосбыт» - www.tuvaensb.ru

2019 чылдың ноябрь 1-ден
25-ке чедир «Тываэнергосбыт»
акционерлиг ниитилел «Хуузун
төлээринге акшаң камнап ал!»
деп акцияны эрттирер.

Электри энергиязы дээш өрө-
лиг хереглекчилерге торгаалга
онаашкан азы төлөвейн турган
өрөлери дээш немеп каан хөөзү
(судтуң шиитпири езугаар санап
каан өрөлөрдөн аңгыда) чокка
төлөп алыр арганы берип тур-
ар. Судтуң бадылааны болгаш
күүселде чорудулгазының чуру-
му езугаар тыртар кылып каан
хууларның шиитпилери акцияже
кирбес.

Төлээн хүнүнден эгелеп, өрө-
зин бүрүнү-биле төлөп алган тава-
рылгада (ажылгаан электри энер-
гиязы дээш, күрүне каайлызын
(госпошлина), электри энергиязын
одура кезип - кошканда, санааш-
кын чок ажылгал актызы чокта
дээш оон-даа өске) ол ышкаш
чогур ужурулуг документилерниң
хоолгазын эккеп көргүскенде,
хереглекчинин доктаадып каан
хевирде билдиришкини езугаар
өрезииниң кырынга санап каан
хууларның түнүн ап кааптар.

Акцияның негелделери:
1.Ноябрь 25-ке чедир херек-

селдерниң амгы үеде
зүглери бээр.

2.Ук акцияның болуп
турар үезинде өрези 1
төлөп алганда (ажылгаан
энергиязы дээш, күрүне к
зын, электри энергиязын
кезип - кошканда, санааш
ажылгал актызы чокта дээ
даа өске).

3.Судтуң шиитпири, с
тышкыннары езугаар сана
хуулар хамаарышпас.

4.Билдиришкинге пасп
СНИЛС-тиң, ИНН-ниң хоо
рын, хуу кижиниң телефо
дугаары, электроннуг почта
адресин кожар.

5.Акцияга киржир дуга
харыыны хереглекчинин
каан телефонунун дугаар
азы электроннуг почтазын
рудуптар.

Акция дугайында долу
ни болгаш оң негелделери
таныжып алыр дизе, «Тыва
госбыт» АН-ниң www.tuvaen
сайтызындан болгаш акцион
ниитилелдин шупту телеви
гаш шүүштүрүлгө пунктулар
8 (39422) 5-65-26, 5-60-96 д
ларыңче долгааш, айтыры
лип ап болур.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 345

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар —
2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Ма-
чык. — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаның Тыва Республика тала-
зы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бурт-
кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ТУ17-00058.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-
дүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнады
дээш авторлар боттары харыылаар.

Чагылдыга индекс: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.